М. ЯРМУХАМЕДОВ, Ғ. ҚОҢҚАШПАЕВ

338:91(58
Я
Уйғ. яз.

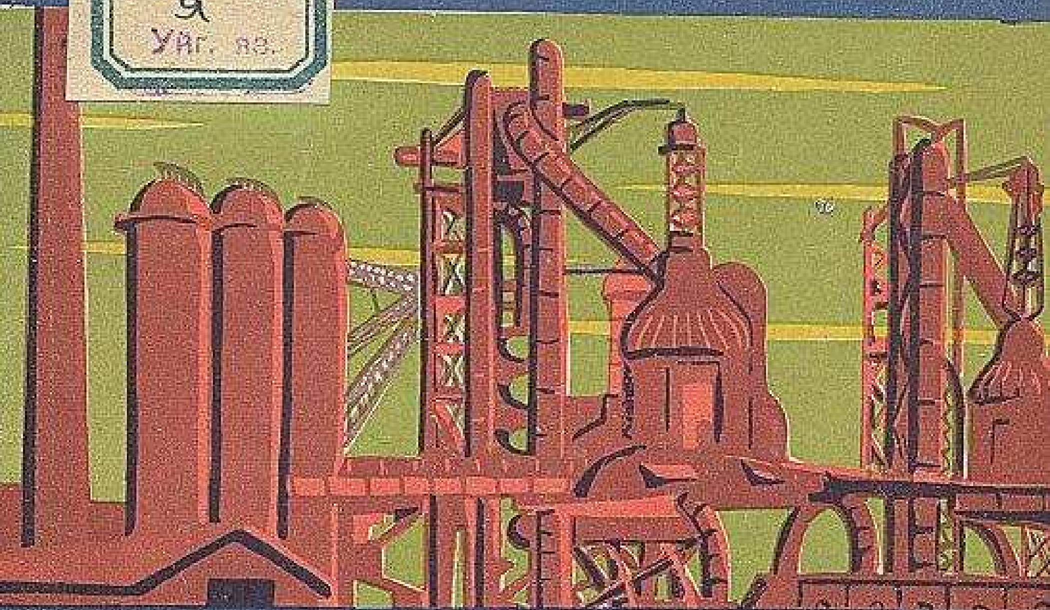

ҚАЗАҚ ССР НИҢ ЭКОНОМИКИЛИК ГЕОГРАФИЯСИ

М. ЯРМУХАМЕДОВ, Ғ. ҚОНҚАШПАЕВ

33ҳ:91(584.6)
Я

ҚАЗАҚ ССРниң ЭКОНОМИКИЛИК ГЕОГРАФИЯСИ

УЙҒУР МӘКТӘПЛИРИНИҢ 9-СИНИПИ
ҮЧҮН ОҚУШ ҚУРАЛИ

Қазақ ССР Маарип министрлиги тәстиқлиғән

УЙҒУРЧӘ ИККИНЧИ НӘШРИ

ҚАЗАҚСТАН ДӨЛӘТ
ОҚУШ-ПЕДАГОГИКА НӘШРИЯТИ
Алмута — 1962

Окуш қуралини түзүшкә Қазақ ССР Маарип министрлигининң Педагогика пәнлири илмий-тәкшүрүш институтининң хизмәтчиси — *У. Қазақбаев* қатнашти.

Гос. рес. библиотека
1292321

КИРИШ СӨЗ

Қазақстан Октябрь революциясигичә, өзиниң тәбиий байлиқлириниң интайин нурғун болушиға қаримай, қалақ вә наһайити кәмбәғәл, асасән көчмә-чарвичиларниң ели еди. Пәқәт Улуқ Октябрь социалистик революциясиниң ғалибийити арқисидила, Қазақстанниң экономикиси билән мәдәнийитиниң тәрәққий етишигә кәң шәрт-шараит туғулди.

1920-жили 26-августа В. И. Ленин билән М. И. Қалинин Қирғиз Автономлуқ Совет Социалистик Республикисини қуруш тоғрисидики декретқа қол қойди, бу автономлуқ республикиниң нами кейинирәк (1925-жили 19-апрельдә) Қазақ Автономлуқ Республикиси дәп өзгәртилди. 1936-жили 5-декабрьдә қобул қилинған йеңи СССР Конституциясигә мувапиқ Қазақ Автономлуқ Совет Социалистик Республикиси, Союзлуқ республика болуп қайта қурулди[1].

Коммунистлар партияси билән Совет һөкүмитиниң алаһидә ғәмхорлуғи арқисида Қазақстан бәш жиллиқлар ичидә һәр хил санаити бар, деханчилиғи механикиләшкән вә нурғун саһалиқ чарвичилиғи бар индустриальлиқ-аграрлиқ республикиға айланди. Республикида онлиған фабрикилар билән заводлар ишлимәктә, униң бепаян үнүмлүк далалирида баш-учи йоқ буғдай етизлиқлири йейилип ятмақта, миллионлиған маллар бақилмақта, бурун чөлдарап ятқан далаларға һазир пахта, гүрүч, кәнт қизилчиси вә башқа зираәтләрниң терилғулири терилип, улардин жуқури һосул елинмақта, бағлири билән үзүмлүклири мол һосул бериватмақта.

Қазақ ССРниң хәлиқ егилиги наһайити чапсан өсмәктә. Республикида жилдин-жилға санаәт хам әшиялириниң йеңи-йеңи мәнбәлири тепилип, йеңи йәрләр билән пайдилиқ кезилмилири-

---

1) 1924-жилғичә республикиниң пайтәхти Оренбург шәһиридә болди, у чағда Оренбург Қазақстанниң тәркивигә кирәтти. 1925-жили пайтәхт Қизил-Ордиға, 1929-жили Алмута шәһиригә йөткәлди.

ниң йеңи канлири өзләштүрүлмәктә, йеңи шәһәрләр пәйда болмақта, электр станциялири, төмүр йоллар билән автомобиль йоллири селинмақта. Совет Союзиниң асасий экономикилиқ районлири арисида әмгәкни территориягә қарап бөлүш системисида Қазақ ССРи жилдин-жилға техиму чоң орун алмақта, Қазақстанниң экономикилиқ әһмийити елимизниң социалистик егилигидә барғансири өсмәктә.

Қазақ ССРниң экономикилиқ географиясини оқуш униң тәбиәт байлиқлири билән һазирқи егилигини яхши билишкә, бизниң елимиздә коммунистик җәмийәт қурушниң улуқ ишиға аңлиқ рәвиштә қатнишишқа имканийәт бериду.

1. ҚАЗАҚ ССРниң УМУМИЙ ОБЗОРИ

ГЕОГРАФИЯЛИК ОРНИ ВӘ ТӘБИӘТ ШАРАИТЛИРИ.

Географиялик орни. Қазақ ССРи Совет Союзиниң тәркивигә киридиған 15 союзлуқ республикиниң бири. Униң бепаян территорияси елимизниң шәрқий-җәнубий қисмиға җайлишип, Хитай Хәлиқ Республикиси билән чегарилишиду. Қазақстан Совет Союзиниң ички тәрипидә елимизниң муһим экономикилиқ районлири — ғәриптә Поволжье билән, шималда Урал вә Ғәрбий Сибирь билән, җәнупта Оттура Азия республикилири билән чегарилишиду. Бу районлар билән болған мәккәм экономикилиқ бағлиниш Қазақ ССР хәлиқ егилигиниң барлиқ саһалирини, болупму униң санаити билән транспортини тәрәққий әткүзүшкә ярдәмлишиду.

Қазақ ССРниң территорияси ғәриптин шәриққә қарап 3000 *км* дегидәк, шималдин җәнупқа қарап 1700 *км* арилиқта йейилип ятиду. Қазақстан мәйдани җәһитидин (2,7 млн. *кв. км.*) пәқәт РСФСРдинла кейин болуп, қалған барлиқ союзлуқ республикиларниң мәйданини билла қошуп һесаплиғандиму (2,4 млн. *кв. км.*) униңдин ешип кетиду. Қазақстанниң территориясигә Европидики капиталистик әлләрниң әң чоң дөлити болған Франция охшаш бәш дөләт сиғип кәткән болар еди.

Тәбиәт шараити. Қазақстан йериниң үсти $^9/_{10}$ қисми дегидәк түзләңләрдин ибарәт. Республикиниң ғәрбий четидә Каспий пәс түзлиңи вә Устюрт пака таглиғиниң йерими йейилип ятиду. Қазақстанниң даирисиға шималдин Ғәрбий-Сибирь пәс түзлиңи созулуп келип, у тар Торғай боғизи арқилиқ Туран пәс түзлиңи билән қошулиду. Қазақстанниң мәркизий қисмини кона вә вәйран болуп, тамамән дегидәк түзләңгә айлинип кәткән Қазақниң ушшақ дөңлүк (Сарқа) таглири егиләйду. Бу ушшақ дөңлүк җәнупта тамамән йәр үсти сулири йоқ чөл Бетбақ-дала пака таглиғиға айлиниду.

Тописиниң үстки қатлими билән өсүмлүклиригә вә йеғин-йешинниң дәриҗисигә қарап Қазақстанниң түзләң территорияси һәр түрлүк егилиқ әһмийәткә егә. Йеғин-йешинниң көпирәк қис-

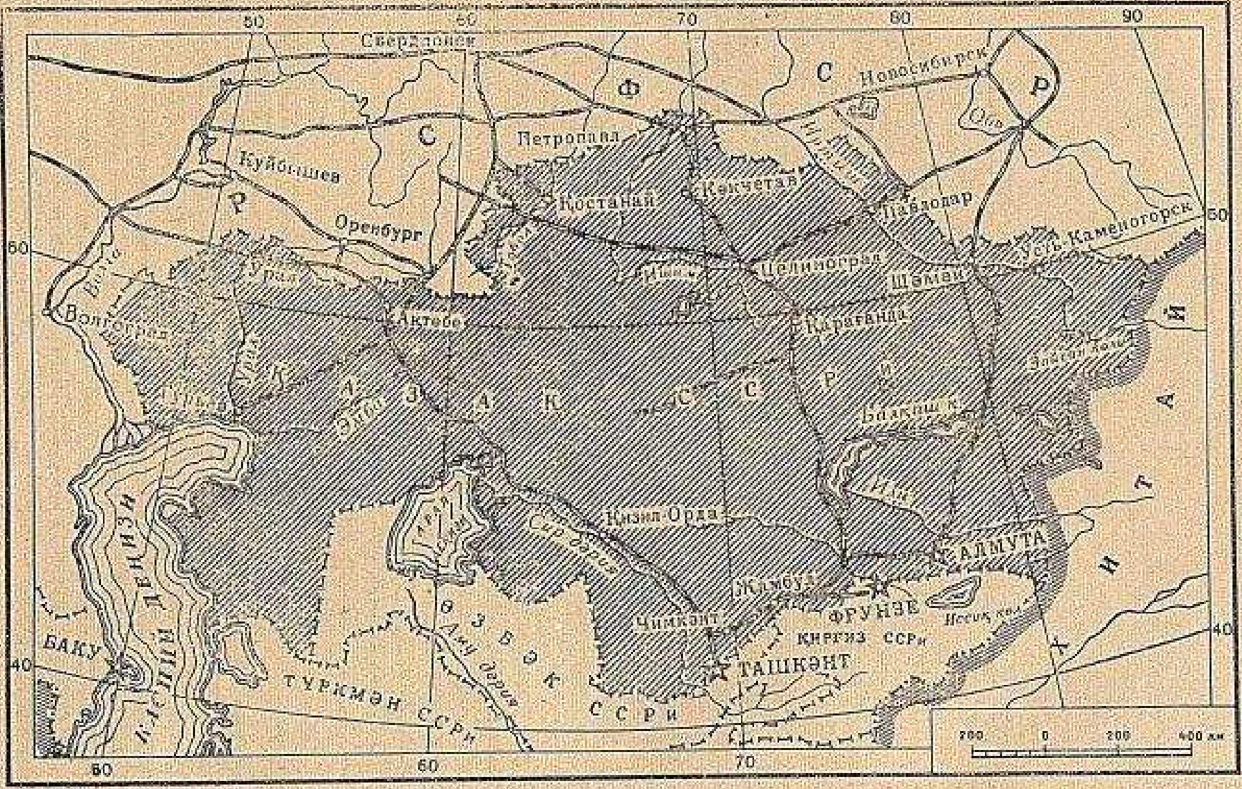

Қазақ ССРнин географиялик орни.

ми жилниң иссиқ вақтиға тоғра келидиған республикиниң шималидики вә ғәрбий-шималидики йәрләр һәм униң җәнубидики суғириш каналлири бар тағ етәклиридики йәрләр деханчилиқ қилиш үчүн пайдилинилиду. Қазақстанниң мәркизидики вә ғәрбий-җәнубидики йеғин-йешин наһайити аз яғидиған түзләң йәрләрниң нурғун қисми, асасән малға отлақ үчүн пайдилинилиду.

Қазақстанниң шәрқидә вә шәрқий-җәнубида егиз тағлар бар. Бу йәрләрдә Рудилиқ Алтай, Саур-Тарбағатай, Җуңғар Алатеғи вә Тянь-Шаньниң шималий қиркилири асман пеләк болуп көтирилип туриду. Бу тағлар республикиниң умумий мәйданиниң 10 процентини дегидәк егиләйду. Тағлиқ районларда һәр түрлүк пайдилиқ қезилмилар нурғун. Бу тағларда әң яхши яйлақлар бар, бу яйлақларда һәр жили наһайити нурғун қара маллар, илқилар вә қойлар яйлайду.

Или Алатеғиниң көрүнүши.

Қазақстан климитиниң асасий хусусийити униң кәскин континентальлиқ вә қурғақлиғидадур. Язлиғи республикиниң барлиқ территориясидә дегидәк күн иссиқ, қишлиғи болса, болупму униң шималий, мәркизий вә шәрқий қисимлирида соғ каттиқ болиду. Җәнупта (Чимкәнттә) июльниң оттура температуриси +26°, январьниң —4°, шималда (Петропавлда) июльниң оттура температуриси +19°, январьниң —10°.

Данлиқ зираәтләрни терип өстүрүш үчүн вегетацион дәвир ичидә күнниң беридиған иссиғиниң мөлчәри республикиниң барлиқ йәрлиридә йетәрлик, республикиниң җәнубида болса, у иссиқни яхши көридиған пахта, қәнт қизилчиси, серик тамака, үзүм охшаш зираәтләрниму өстүрүш үчүн йетәрлик болиду.

Йеғин-йешинниң умумий мөлчәри анчә көп әмәс — жилиға 250 *мм*-дин азирақ болиду. Йеғин-йешин һәммидин Арал деңизи райониға аз яғиду, бу йәргә яз бойи яғидиған йеғин-йешинниң мөлчәри 100 *мм*-чә болиду. Қазақстанниң пәқәт чәтлиригила, шималдики дала вә республикиниң шәрқий, җәнубий-шәрқий территориясиниң тағ етәклиридики районларда йеғин-йешинниң мөлчәри 400 *мм*-ғичә көпийиду, айрим җайларда униң-

диниму нурғун болиду. Бу йәрләрдә суғармай деханчилиқ қилишқа болиду. Республикиниң башқа территориялиридә деханчилиқ суғиришни тәләп қилиду.

Йеғин-йешин жил пәсиллириниң һәммисидә бир хил яғмайду. Республикиниң шималий тәрипигә йеғин-йешин көпирәк яз айлирида яғиду, бу чағда республикиниң җәнубий вә шәрқий-җәнубиға, тағ етәклиридики районларни һесапқа алмиғанда, йеғин-йешин яғмайду десиму болиду. Бу йәрләрдә йеғин-йешинниң нурғун қисми жилниң соғ айлирида болиду. Лекин түзләңләрниң һәммисидила дегидәк қар келин яғмайду. Бу әһвал соғ аз болидиған қишлири мални далада отлитип беқишқа имканийәт бериду.

Қазақстанда д ә р и я т а р м а қ л и р и начар тәрәққий әткән. Барлиқ дәриялар, Иртиш билән униң тармақлиридин башқилири, ички су бассейнлириға (Арал билән Каспий деңизлириға, Балқаш көлигә) берип қуюлиду. Чу, Сарису, Талас вә башқа дәриялар чоң-чоң көлләргә йетип бармай, қумға синип кетиду; бәзи бир дәрияларниң сүйи язлиғи тартилип, тамамән қуруп кетиду. Климити қурғақ болғанлиқтин дәрияларниң йәр суғириш мәнбәси ретидики әһмийити наһайити чоң. Болупму тағлардики муз вә қарларниң еришидин язлиғи сүйи иккинчи қетим ташидиған, Қазақстанниң җәнубий вә шәрқий-җәнубий қисимлиридики дәрияларниң сүйи ашлиқ суғириш үчүн наһайити көп пайдилинилиду. Дәрияларниң түзләңләрдики қисми йәргә су йейитиш (лиманлаш) үчүн пайдилинилиду, бу дәрияларниң бәзи бирлиригә су тосмилири қурулған (Нура, Кенгир), бу тосмилар әтрапидики санаәт мәркәзлири билән йеза егилик районлирини су билән тәмин етиду. Республикидики чоң-чоң дәрияларниң ичидә пәқәт Иртишниңла кемә қатнаш әһмийити чоң. Или билән Урал дәриялириниң су йоли сүпитидә атқуридиған роли анчә чоң әмәс.

Қазақстанда нурғунлиған к ө л л ә р бар. У көлләрниң әң чоңлири — Балқаш, Зайсан, Алакөл. Униңдин башқа Каспий деңизи билән Арал деңизи Қазақ ССРниң территориясигә хелила кәң арилиқни елип кирип туриду. Көлләрниң көпчилиги республикиниң шималий вә шәрқий қисмиға җайлашқан. Көлләрдә белиқ нурғун. У көлләрниң нурғунида һәр хил тузлар (аш тузи, мирабилит вә башқилар) бар. Бәзи бир көлләрниң шипалиқ патқақлири (мәсилән, Йеңи-Қорған станциясиниң йенидики Терескен көли вә башқилири) билән даңқи чиққан.

Қазақстан й ә р а с т и с у л и р и ғ а бай. Һазирки вақитта республикиниң ғәрбий, җәнубий вә мәркизий қисимлирида артезиан сулириниң әң чоң бассейнлири тепилди. Йәр үстидики екин сүйи наһайити аз Ғәрбий вә Мәркизий Қазақстанда йәр асти сулириниң егилик әһмийити наһайити чоң. Бу районларниң бәзи бир җайлирида қудуқлар су билән тәмин қилишниң бирдин-бир мәнбәси болуп һесаплиниду.

Қазақстанниң түзләң қисмида шималдин җәнупқа қарап бир қанчә топа-өсүмлүк зонилар алмишиду. Республикиниң чәт шималидики йәрләр қара топилиқ жаңгал-даладин ибарәт. Җәнупқа қарап, тәхминән 50-параллельғичә, ғәриптә Урал дәриясидин тартип, та шәриқтики Иртиш дәриясиғичә қарамту-каштан топилиқ дала йейилип ятиду. Һайдашқа ярайдиған асасий йәр байлиғи мана мошу икки зонида (бу йәрләрниң нурғун қисми һазирқи вақитта һайдилип болди).

Мәркизий Қазақстан билән Ғәрбий Қазақстанниң оттура қисми ақ пөпүк-қияқ вә шивақ-шор өсүмлүги өсидиған қизғуч-каштан топилиқ йерим чөлгә җайлашқан. Җәнупқа қарап барғансири бу йерим чөл зониси республикиниң әң кәң тәбиәт зониси болған адәттики чөлгә айлиниду. Арал деңизи билән Балқаш көлиниң әтрапидики чоң қумлуқ чөлләр вә сегиз топилиқ Бетпақ-дала, Устюрт мана мошу зониға җайлашқан. Чөлләр билән йерим чөлләр Қазақстан территориясиниң йеримини дегидәк егиләйду. Бу чөлләр асасән қишлиғи, қисмән әтияз билән күзлиги малға отлақ үчүн пайдилинилиду.

Шәриқтики вә шәрқий-җәнуптики тағлиқ районлар өзиниң вертикаль зонилиғи билән пәриқлиниду. Йәр үсти егизлигиниң өзгириши билән бу йәрдә тәбиәт шараитлириниң характериму вә йәрләрни егилик җәһәттин пайдилиниш имканийитиму өзгириду.

Тянь-Шань, Җуңғар Алатеғи вә Алтай тағлириниң етәклиридә деханчилиққа пайдилинилидиған үнүмлүк күлрәң вә қара топилиқ йәрләр узун полоса болуп созулуп ятиду. Бу тағларниң жуқарқи тәрәплиридә мал отлақлири бар, бу отлақлар әң яхши яйлақ болуп һесаплиниду. Нурғун йәрләрдә тағларни җаңгал қаплап ятиду.

Қазақстан пайдилиқ қезилмиларниң запаси униң һәр хиллиғи вә хәлиқ егилиги үчүн әһмийити җәһитидин — Совет Союзиниң әң бай районлириниң бири болуп һесаплиниду. Униң асасий байлиғи — рәңлик вә аз учрайдиған металлардин ибарәт. Совет Союзидики мис запасиниң йерими дегидәк, қоғушунниң $^3/_4$ қисми, цинкниң $^1/_3$ қисмидин көпирәги Қазақстанда.

Жезқазған, Қоңрат вә Бозчакөл мис рудисиниң әң чоң канлиридур. Рудилиқ Алтай (Лениногорск вә башқилар), Қаритағ һәм Җуңғар Алатеғи полиметалларниң (қоғушун, цинк, мис, күмүч, алтунниң) бай канлиридур. Қазақстанда никель (Муғалжарда), қәләй (Алтайда), алтун (Шималий вә Шәрқий Қазақстанда) нурғун. Уруштин кейинки жиллири Қостанай облусида әң чоң Торғай боксит кани ечилди.

Қара металл рудилириниң әһмийити наһайити чоң. Елимизниң төмүр рудилири запасиниң $^1/_5$ дин көпирәги Қазақстанда. Төмүр рудилириниң канлири Қостанай облусида (Соколов-Сарбай, Качар, Лисаковскида) вә Мәркизий Қазақстанда (Атасу вә Қарқаралида). Қостанай облусидики төмүр рудисиниң запаси

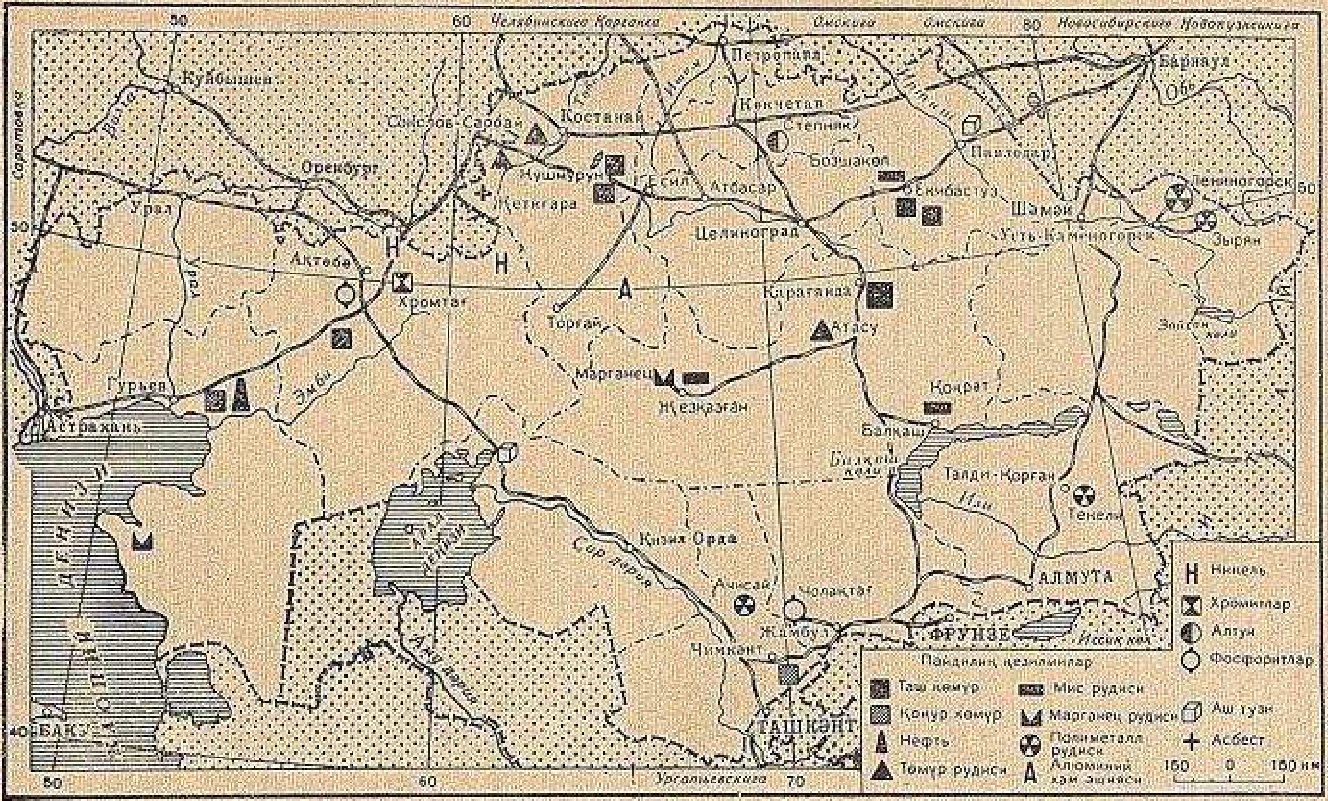

Қазақстанниң пайдилиқ қезилмилири.

наһайити нурғун, у республикидики төмүр рудиси запасиниң 85 процентини тәшкил қилиду. Бу рудилар бари-йоқи 80—100 *м* чоңқурлуқта ятқанлиқтин, уни очуқ усулда қезип елишқа болиду. Мәркизий Қазақстанда униңдин башқа марганец канлириму бар, Муғалжарда әң чоң хромит канлириниң бири жайлашқан.

Қазақстанда рудиға ятмайдиған қезилмиларму нурғун. Қаритағ билән Актөбиниң йенида жуқури сапалиқ фосфоритларниң запаси, Жетиғарадики асбест кани көзгә алаһидә челиқиду. Республикиниң нурғун районлирида натрий тузи, калий, магний вә қурулуш материаллири бар.

Қазақстан энергетикилиқ мәнбәләргиму бай. Униң мәркизидә 50 миллиард тоннидин ошуқ кокслинидиған көмүрниң запасиға егә болған Қарағанда таш көмүр бассейни бар. Көмүр канининң запаси жәһитидин Екибастуз бассейни иккинчи орун алиду. Бу кан көмүр қатлиминиң наһайити қелин болуши билән пәриқлиниду. Екибастузға йеқин жайда кәлгүси наһайити зор Майкубен көмүр бассейни жайлашқан. Республикиниң чәтлиридә, шималий, жәнубий вә ғәрбий тәрәплиридә қоңур көмүр канлири учришиду (буларниң әң чоңи Костанай облусидики Кушмурун кани). Қазақстанниң ғәрбий тәрипидә нефть чиқидиған Урал-Эмба райони бар. Республикиниң шәрқий вә шәрқий-жәнубида Иртиш, Или вә башқа су энергиясигә бай дәриялар бар.

Қазақстанниң қезилма байлиқлири пәқәт нурғун вә һәр хил болупла қалмай, бәлки шуниң билән биллә улар комплекслиқ рәвиштә пайдилинишкиму наһайити қолайлиқ. Мәсилән, Мәркизий Қазақстанда рәңлик вә қара металларниң рудилири, марганец, кокслинидиған көмүр, һак таш вә отқа чидашлиқ сеғиз топилар бир-биригә хелила йеқин жайлашқан. Қезилмиларниң мундақ йеқин жайлишиши бу йәрдә рәңлик металлургия билән қара металлургияни тәрәққий әткүзүшкә қолайлиқ шараит туғдуриду.

Шундақла Рудилиқ Алтай, Қаритағ қирқиси вә башқа районлар қезилма байлиқлириниң толиму һәр хил болуши билән пәриқ қилиниду.

Соал һәм тапшуруқлар.

1. Хәритидин пайдилинип, Қазақстанниң физикилиқ вә экономика-географиялик орнини тәсвирләп бериңлар.
2. Қазақстанниң йәр үсти түзүлүшини вә униң түзләң һәм тағлиқ районлириниң егилик әһмийитини сөзләп бериңлар.
3. Қазақстан климитиниң асасий хусусийити немидин ибарәт? Республикиниң һәр хил районлирида нәмниң йетишмәслиги билән қандақ күришиду?
4. Қазақстанниң әң муһим дәрия вә көллириниң атлирини ейтип бериңлар. Уларниң қандақ егилик әһмийити бар?
5. Қазақстан қандақ тәбиәт зонилириға жайлашқан? Бу зониларниң һәр қайсисиниң қандақ егилик әһмийити бар?
6. Хәритидин көмүр, нефть, рәңлик вә қара металларниң, химиявий хам әшияларниң барлиқ асасий канлирини тепиңлар.

РЕВОЛЮЦИЯДИН ИЛГӘРКИ ҚАЗАҚСТАН ЕГИЛИГИНИҢ ГЕОГРАФИЯСИ

Қазақстанниң йәрлик хәлқи — қазақларниң егилигиниң асасий саһаси нурғун әсирләр давамида чарвичилиқ болуп кәлгән еди. Қазақстанда хәлиқ турмайдиған йәрләрниң наһайити нурғун болуши қазақларға жил бойи мал-варанлири билән бир отлақтин иккинчи отлаққа көчүп жүрүшкә имканийәт бәргән еди. Мал қишлайдиған қишлақлар вә малниң қишлиқ отлақлири, адәттә Каспий бойидики пәс түзләңликләрдә, Арал деңизиниң бойлирида, Балқаш көлиниң өп-чөрисидә, Сир дәрия, Или, Сарису вә башқа дәрияларниң вадилиридики қумлуқларда болатти. Малниң язлиқ отлақлири — Тобол, Ишим, Барабинниң жаңгал-далалиридики, Кулунда даласидики, шундақла Тянь-Шаньниң, Жуңғар Алатеғиниң, Саур-Тарбағатайниң вә Алтайниң тағ яйлақлиридики көк майсидәк отлақлар еди. Бу йәрләрдә қазақлар қара өйлирини тикип, пүткүл яз бойи туратти; мал яхши яйлап, қишқа убдан сәмирип алатти. Қишлақтин язлиқ отлаққа, яки язлиқ отлақтин қишлаққа көчкән чағларда Җәнубий вә Шәрқий Қазақстанниң тағ етәклиридики күзлүк вә этиязлиқ отлақларни, Бетпақ-дала чөлидики кудуқларниң әтрапидики, Муғалжардики вә башқа йәрләрдики отлақларни пайдилинатти.

Қазақлар деханчилиқ ишлири билән тамамән дегидәк мәшғул болматти. Пәқәт Қазақстанниң җәнубий вә шәрқий-җәнубидики районларниң суғирилидиған йәрлиригә, дәриялириниң вадилириға данлиқ ашлиқ териләтти. Лекин бу йәрләрдики деханчилиқ ишлириму қошумчә кәсип сүпитидила болуп, униң мәһсулати пәқәт озуқ-түлүк үчүнла керәк қилинатти.

Хәлиқ чарвичилиқ хам әшиялирини вә бәзи бир рәңлик металларни қайта ишләш билән мәшғул болатти. Лекин XIX әсирниң та 20-жиллириғичә Қазақстанда санаәт һәқиқәттә болмиди. Униң дәрижиси өй кәспи сүпитидила болуп қалди. Қазақлар өзлири истимал қилиш үчүн: чәкмәнликләрни тоқатти, кигизләрни басатти, аяқ кийим тикәтти, ағамчиларни ешәтти вә башқиларни тәйярлатти. Йетишмәйдиған санаәт товарлирини (гәзмал, қурал, чай, қәнт, қача-қомуч вә башқиларни) қазақлар Оттура Азия, Хитай вә Россиядин малға вә чарвичилиқ мәһсулатлириға тегишип алатти.

XVIII әсирниң 30-жиллирида Қазақстанни Россиягә қошуш иши башланди. Дәсләп Россия пухралиғиға Ғәрбий Қазақстан қазақлири өтти. Андин кейин, уларниң үлгиси билән Россияниң пухралиғиға Мәркизий Қазақстан билән Шималий Қазақстан қазақлири өтти. Өткән әсирниң 70-жилиғичә Қазақстанниң Россиягә қошулуши толуқ аяқлишип болди.

Қазақстанниң Россиягә қошулуши пүткүл тарихий тәрәққиятниң кетип беришиға бағлиқ болуп, чоң прогрессивлик әһмийәткә егә болди. Қазақстан күчлүк, мәркәзләшкән рус дөлитигә

қошулуп, инглиз империалистлириниң тәсиридики Шәриқниң қалақ феодаллиқ дөләтлириниң — Хива, Бухара вә Қоқан ханлиқлириниң — езишлиридин өзини сақлап қалди. Қазақстанниң Россиягә қошулуши униң ихтисадий билән мәдәнийитиниң техиму чапсан тәрәққий етишигә ярдамләшти.

Лекин падиша һакимийитиниң миллий-колониальлиқ сәясити реакцион характерда болуп, рус буржуазияси билән йәрлик феодалларниң мәнпиитини қоғдиди. Әмгәкчи қазақ хәлқи та революциягичә езилип, һоқуқсиз болуп қәлди.

Қазақстан падиша Россиясиниң тәркивидә. Қазақстан Россиягә қошулғандин кейин деханчилиқ чапсан тәрәққий етишкә башлиди, тағқан санаити билән қайта ишләш санаити, төмүр йоллар пәйда болди. Амма Қазақстан колония һалитидә болғини үчүн, у та Улуқ Октябрь социалистик революциясигичә Россияниң мәркизий районлириниң аграрлиқ-хам әшиялиқ мәнбийи вә санаәт товарлирини сатидиған базири болуп қәлди.

Революциядин илгәрки Қазақстан егилигиниң асасий саһаси йеза егилигидин ибарәт еди, бу егилик билән хәлиқниң һәммиси дегидәкла мәшғул болатти. Йеза егилигиниң мәһсулати барлиқ хәлиқ егилиги мәһсулатиниң 85 проценттин артуғирағини тәшкил қилатти. Йеза егилигидә чарвичилиқ чоң әһмийәткә егә еди. Чәткә чиқирилидиған мәһсулатниң 80 процентиғичә мал билән чарвичилиқ мәһсулатлири еди. Лекин XIX әсирниң ахирлиридин башлап деханчилиқниң әһмийити чапсан өсүшкә башлиди, XX әсирниң башлиридила Қазақстан деханчилиқ мәһсулатини (ашлиқни) чәткә чиқиришқа башлиди. Деханчилиқниң тәрәққий етишигә Украина билән Мәркизий Россияниң хәлиқ қоюқ җайлашқан вә йери аз губернийилиридин нурғунлап көчүп кәлгән деханлар сәвәп болди. Көчирилип кәлгән деханлар деханчилиқ үчүн әң қолайлиқ Қазақстанниң шималий, шәрқий вә шәрқий-җәнубий өлкилирини егиләп, қазақларни бара-бара егилиқ үчүн аз әһмийити бар мәркизий чөл районлариға қисип чиқиришқа башлиди. Көчирилип кәлгән деханлар бурун қазақларниң асасән малға язлиқ отлақ үчүн пайдилинип келеватқан нурғун йәрлирини һайдап, деханчилиқ қилди. 1913-жилға қәдәр Қазақстанниң терилғу мәйдани 4 миллион *га*-ға йетип барди.

Деханчилиқта йәрни дәм алдуруп, бозға айландуруш системиси үстүн еди: йәрни икки-үч жил һайдиғандин кейин, уни дәм алдурушқа қоюп қоятти, йәргә оғут чачматти, йәрни чоңқурлуғи 10—12 *см* қилип яғач сапан билән һайдатти, йәрни аддий тирма билән тирмилатти, уруқни қолда чачатти. Ашлиқни оғақ яки чалға билән оратти. Һайдилидиған ашлиқ көпирәк данлиқ ашлиқтин (язлиқ буғдай, териқ, арпа) ибарәт еди. Бу ашлиқлар барлиқ терилғу мәйданиниң 93 процентини тәшкил қилатти, қалған 7 процентиға техникилиқ, көктат вә қоғун-тавуз охшаш зи-

раәтләрни терәтти. Йеза егилик зираәтлиринин һосули аз болатти (1 *га* йәрдин 5 *ц* ашлиқ). Көчирилип кәлгәнләр деханчилиқ ишлири билән биллә қара мал, чошқа, өй қушлирини өстүрүш ишлири билән мәшғул болатти, уларниң мевилиқ бағлири, көктатлиқлири, омартилири бар еди. Көчирилип кәлгән деханлардин ибрәт елип, қазақларму деханчилиқ билән мәшғул болидиған болди, мал-варанлирини иссиқ егилларда тутуп, отчөпниму нурғун тәйярлайдиған болди. Лекин қазақларниң көпчилик қисми, асасән Қазақстанниң мәркизий вә ғәрбий-җәнубий қисмида яшиғучилар, чарвичилиқ билән мәшғул болушни давам етивәрди.

Қазақстанниң җәнубий вә шәрқий-җәнубий қисимлирида өзбәкләр, уйғурлар вә туңганлар яшатти. Улар суғирилидиған йәрләрдә көктат, қоғун-тавуз зираәтлирини, гүрүч, пахта, әпийүн терип, шундақла бағвәнчилик ишлири биләнму мәшғул болатти.

Революциядин илгәрки Қазақстанниң санаитидә йеза егилик хам әшияларни қайта ишләйдиған саһа бесим еди. Озуқ-түлүк билән йеник санаәт көпирәк тәрәққий әткән еди. 1913-жили бу саһа Қазақстанниң барлиқ санаәт мәһсулатиниң 75 процентини дегидәк берәтти. Озуқ-түлүк санаити кичик-кичик ун вә ярма тартидиған түгмәнләрдин, қушханилардин, май еритидиған, һарақ вә пиво қайнитидиған заводлардин ибарәт еди. Йеник санаәт болса бир қанчә пахта тазилайдиған, шам қуюдиған, совун қайнитидиған, булғар заводлиридин, Алмута йенидики ялғуз сукно фабрикисидин вә Петропавл билән Шәмәйдики икки пийма-кигиз заводидин ибарәт еди. Йеза егилик хам әшиялириниң асасий қисми қайта ишләш үчүн Қазақстанниң ташқирисиға чиқирилатти.

Қазақстанда еғир санаәт йеңила вужутқа келишкә башлиған еди. Аз миқдарда — таш көмүр Қарағанда билән Екибастуз районида, мис вә қоғушун-цинк рудилири Мәркизий Қазақстан билән Алтайда, нефть Эмба районида, туз Павлодарниң йенидин вә Арал деңизидин чиқирилатти. Еғир санаәт барлиқ санаәт беридиған мәһсулатиниң пәқәт $^1/_5$ қисминила берәтти.

XX әсирниң бешида Қазақстанниң тағ-кан санаитигә чәт әл капитали, асасән инглизлар билән французларниң капитали келип киришкә башлиди. Чәт әлликләр рус санаәт егилиридин мис рудисиға бай Жезқазған канини, Эмба нефть кәсип орнини, Спасск мис еритиш заводи билән Екибастуз вә Қарағанда көмүр ханлирини, шундақла рудилиқ Алтай канлирини сетип алди. Чәт әл санаәт егилириму, рус санаәт егилиригә охшашла, пәқәт нурғун пайда елиш қойидила болуп, Қазақстанниң руда байлиғини вәһшиләрчә пайдиланди.

Қазақстанда төмүр йоллар кейин пәйда болди. У йоллар пәқәт XIX әсирниң ахири, XX әсирниң башлиридила Қазақстанниң шималий вә ғәрбий чәт өлкилиридила селинған еди. Бу

йолларниң умумий узунлуғи 1912-жилғичә пәқәт 2081 *км* еди. Су йоллиридин Арал деңизи билән Иртиш дәриясила пайдилинилатти. Нурғун районларда транспортниң асасий түри төгә карванлири еди.

Тәрәққий әткән транспортниң йоқлиғи Қазақстанниң нурғунлиған байлиқлирини өзләштүрүшкә наһайити тосалғулуқ қилип, униң ихтисадий тәрәққиятини кейин сөриди.

Революциядин илгәрки Қазақстанда ишләп чиқиришниң жайлишиши.

Революциягичә Қазақстанниң кәң-таша йеридә суниң йетишмәслигидин вә транспортниң йоқлиғидин хәлиқ наһайити шалаң жайлишип, егилик жәһәттин бу йәрләргә қол тәгмигән десиму болатти. Бу йәрләрниң хелила өзләштүрүлгән вә хәлиқ хелә қоюқ жайлашқан қисми Қазақстанниң су билән яхши тәмин етилгән шималий, шәрқий вә жәнубий өлкилири еди. Санаәтниң барлиғи дегидәк, йеза егилиқ терилғулириниң һәммиси, чоң-чоң шәһәрләр (Петропавл, Шәмәй, Верный, Чимкәнт) мана мошу районларда жайлашқан еди.

Мәркизий Қазақстанда қиммәт баһалиқ пайдилиқ қезилмиларниң нурғун болушиға қаримай, қандақла болмисун бирәр әһмийити бар экономикилиқ мәркәз йоқ еди, униң кәң-таша даласи мәсилән, Ғәрбий Қазақстанниң чөл вә йерим чөл территорияси, толарақ көчмә чарвичилиқ үчүн пайдилинилатти.

Шундақ қилип, революциядин илгәрки Қазақстанда ишләп чиқиришниң жайлишишидики характерлик өзгичилик шуниңдин ибарәт едики, униң экономика жәһәттин хелә тәрәққий әткән қисми чәт өлкиләрдә болуп, мәркизий қисми қалақ болди.

Соал һәм тапшуруқлар.

1. Қазақстанниң Россиягә қошулуштин авалқи егилиги тоғрисида сөзләп бериңлар.
2. Қазақстанниң өз ихтияри билән Россиягә қошулушиниң қандақ әһмийити болди?
3. Қазақстанниң егилигидә Россиягә қошулғандин кейин қандақ өзгиришләр болди?
4. Россияниң Европа қисмидин деханларниң көчирилип келишиниң Қазақстан үчүн қандақ әһмийити болди?
5. Революциядин илгәрки Қазақстанда санаәтниң қандақ саһалири тәрәққий әткән еди? Уларниң жайлишишиниң қандақ хусусийити бар еди?
6. Озуқ-түлүк санаити билән йеник санаәт немә үчүн бесим болди?
7. Қазақстанниң қайси йәрлиридә тағ-кан санаити бар еди?

ХӘЛҚИ

Қазақстан хәлқиниң сани жәһитидин Совет Союзи бойичә РСФСР билән Украина ССРдин кейин үчинчи орунни алиду. Қазақстанда 10,4 миллион адәм яшайду.

Қазақ ССРи нурғун милләтлик республика, униң түплүк хәлқи қазақлар (30%). Улар республикиниң барлиқ террито-

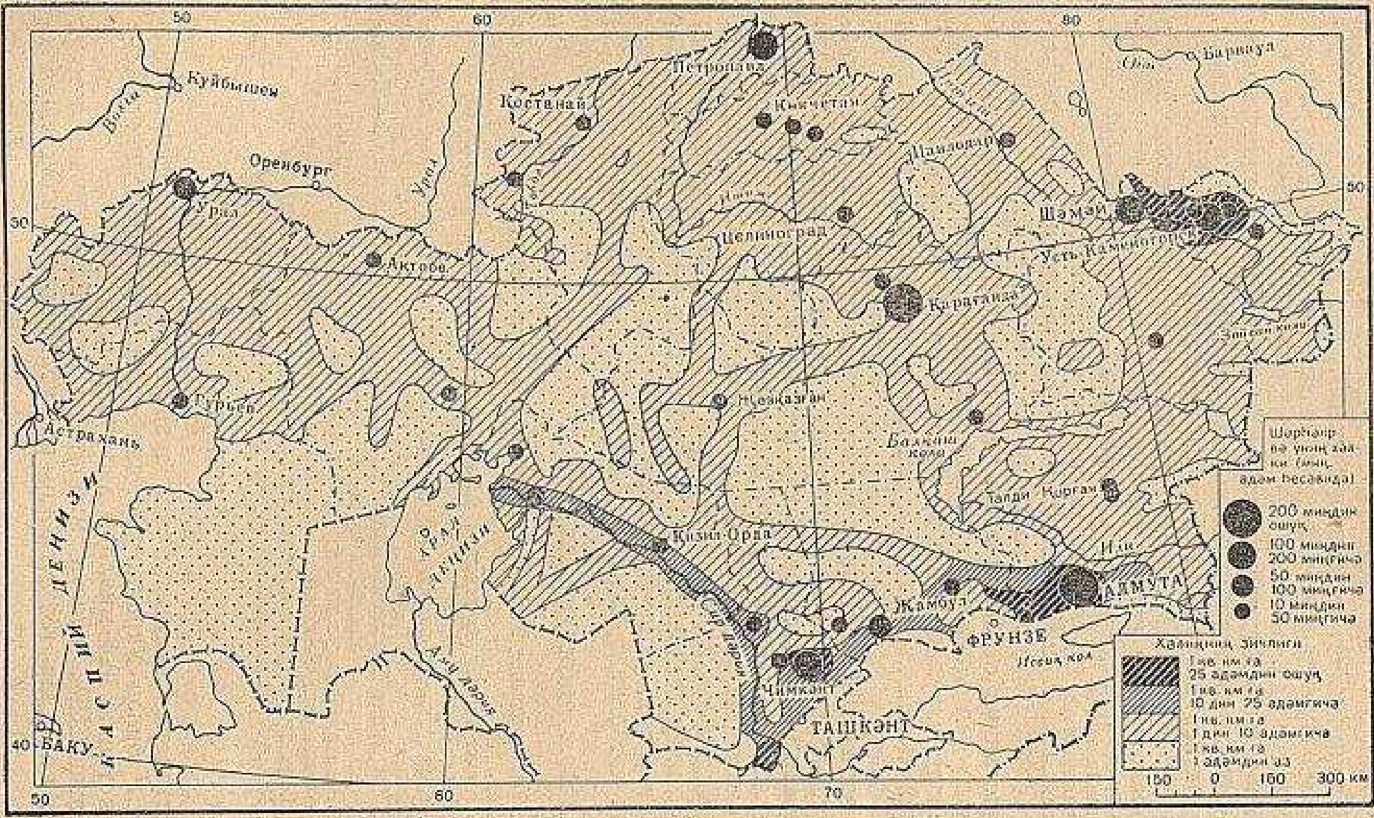

Қазақ ССРда хәлиқниң зичлиги.

риясигә, лекин һәммидин көпирәк Қазақстанниң мәркизий вә ғәрбий-җәнубиға, асасән чарвичилиқ районлириға җайлашқан. Сан җәһитидин биринчи орунни руслар билән украинлиқлар алиду (51%); улар толарақ республикиниң шималий вә шәрқий тәрәплиригә җайлашқан. Җәнубий Қазақстанниң суғирилидиған йәрлиридә қазақ, рус вә украинлиқлардин башқа, өзбәкләр; Қазақстанниң шәрқий-җәнубида, Хитай билән чегарилишидиған йәрләрдә — уйғурлар билән тунганлар, Қаритал вадиси билән Сир дәрияниң бойлирида корейлар яшайду. Қазақстанниң һәр хил районлирида татарлар, мордвалар, немислар вә башқиму хәлиқләр туриду.

Қазақстанниң территориясидә хәлиқ интайин тәкши җайлашмиған. Хәлиқниң оттура зичлиғи 1 *кв. км* йәргә 3,5 адәм тоғра келиду. Шималий вә Шәрқий Қазақстанниң деханчилиқ районлирида хәлиқниң зичлиги үч-төрт һәссә көп болса, Мәркизий вә Ғәрбий Қазақстанниң чарвичилиқ районлирида хәлиқниң зичлиғи нурғун һәссә аз. Җәнубий Қазақстанда, Оттура Азиядикигә охшаш, хәлиқниң орнишишиниң тәкши әмәслиги техиму очуқ көрүниду. Бу йәрдә тағ етәклиридики суғирилидиған йәрләр билән дәрия вадилирида хәлиқниң 1 *кв. км* йәргә тоғра келидиған зичлиғи 50—100 адәмгичә йетип бариду, әнди униң йенидила, чөлләр билән тағларда болса олтиришлиқ хәлиқ йоқ десиму болиду.

Қазақстанниң йеза хәлқи орнашқан җайлири һәр хил болиду: деханчилиқ билән мәшғул болидиған шималниң далалиқ районлирида, шундақла сүйи әлвәк җәнуп билән шәриқниң тағ етәклиридики полосаларда һәр хил милләтләр (руслар, украинлиқлар, қазақлар) арилаш яшайдиған чоң-чоң йезилар бар. Шималда йезилар, адәттә, дәриялар билән көлләрниң бойлириға, җәнупта болса каналларни вә ериқ-өстәңләрни бойлап қатар орнашқан яки тағ сулири еқип чиқидиған йәрләрдики вадилар билән ғолларға җайлашқан.

Мәркизий вә Ғәрбий Қазақстанниң йеғин-йешин аз яғидиған, еқин сулири йоқниң орнидики қурғақ далалирида кичик-кичик йезилар көпирәк җайлашқан. Бу йезилар қудуқларниң әп-чөрилиригә яки сүйи тузсиз көлләр билән кичик-кичик суларниң бойлириға җайлашқан. Бу йезиларниң көпирәги колхозлар билән совхозларниң мәркизий участкилири вә чарвичилиқ фермилардин ибарәт. Республикиниң шәрқий-җәнубидики егиз тағлиқ районларда пәсиллик олтиришлиқ җайлар бар.

Шәһәр хәлқи. Санаәтниң чапсан тәрәққий етиши арқисида Қазақстанниң шәһәр хәлқи совет дәвридә баш һәссә дегидәк өсти. Шәһәр хәлқиниң мундақ көпийиши пәқәт бурунқи шәһәрләрниң өсүши арқисидила болмай, бәлки шәһәр типидики йеңи турушлуқ җайларниң пәйда болуши арқисидиму вуҗудқа кәлди. Һазирқи вақитта республикида 184 дин көп шә-

Павлодардики машина ясаш заводи қурулушчилириниң шәһәрчиси.

һәр вә шәһәр тәхлитидики турушлуқ җайлар бар, буларда Қазақ ССРниң барлиқ хәлқиниң 44 проценти яшайду.

Падиша һакимийити дәвридә Қазақстанда шәһәрләр һәрбий сепил сүпитидә, кейинирәк сода-сетиқ вә административлик мәркәз сүпитидә чәт өлкиләргила селинған еди.

Совет дәвридә Қазақстанда шәһәрләр әң алди билән пайдилиқ қезилмилар чиқириливатқан районларда, чоң-чоң заводлар билән электр станциялириниң янлирида яки транспорт йоллири келип қошулған җайларда өсүшкә башлиди. һазир шәһәрләр Қазақстанниң пәқәт чәт өлкилиридила әмәс, бәлки униң мәркизий қисимлиридиму хелила тәкши дегидәк җайлишиватмақта. Шәһәрләр билән ишчилар посёлкилири болупму Мәркизий Қазақстанда, Алтайда вә Эмбиниң төвәнки яқилирида көпирәк пәйда болди. Йеза егилик ишлири билән мәшғул болушқа тәбиәт шараитлири хелә қолайлиқ болған Шималий вә Җәнубий Қазақстан облуслирида шәһәрләр аз, бу йәрдә йеза хәлқи шәһәр хәлқидин нурғун.

Қазақ ССР шәһәрлириниң көпчилиги турушлуқ хәлқиниң сани (20 миңчә адими бар) ишчилар посёлкилири тәхлитидә болиду. Республикиниң сәккиз шәһириниң — Алмута, Қарағанда, Шәмәй, Чимкәнт, Усть-Каменогорск, Целиноград, Петропавл вә Уралскиниң турушлуқ хәлқи 100 миңдин ешип кетиду. Уларниң ичидики әң чоңлири — Алмута (455 миң адәм) вә Қарағанда

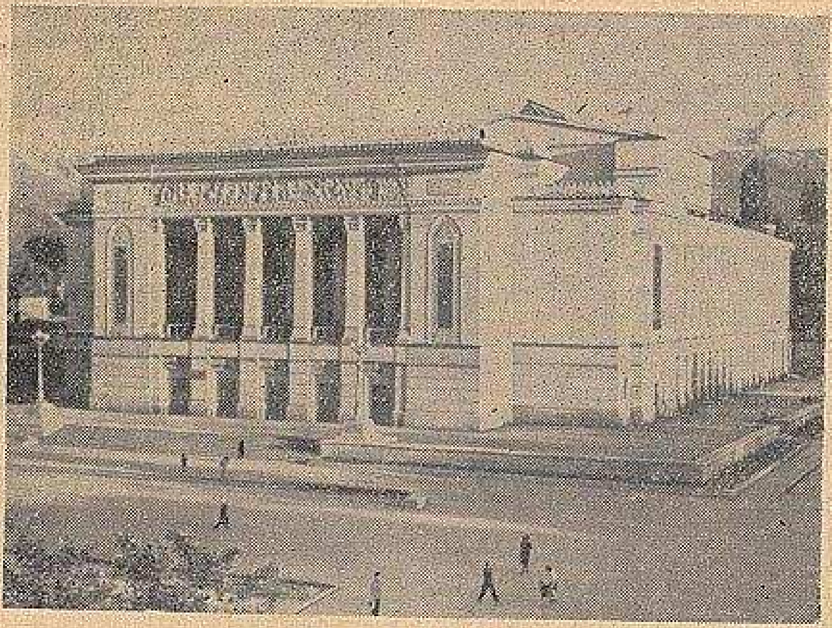

Алмута. Опера һәм балет театри.

(398 миң адәм). Шәһәрләр республикиниң санаәт, транспорт, административлик вә мәдәний мәркизи болуп һесаплиниду.

Қазақ хәлқиниң мәдәнийитиниң өсүши.

Революциягичә Қазақстанниң хәлқи толуқ дегидәкла саватсиз еди; қазақларниң 98 проценти вә барлиқ хәлқиниң 76 проценти йә оқушни, йә йезишни билмәтти. Өлкиниң пүткүл кәң-таша территориясидә барлиғи 2 011 мәктәп бар еди, униң пәқәт 12 си оттура мәктәп болуп, униңда асасән бай синипларниң балилири оқатти. Алий оқуш жайлири тамамән йоқ еди.

Социалистик қурулуш жиллирида Қазақстанда һәқиқий мәдәний революция болди. Қазақстан туташ саватлиқ республикиға айланди. Республикида һазир 10 258 мәктәп бар, буларниң 1 325 дин ошуғираги оттура мәктәп болуп, униңда бир йерим миллионға йеқин оқуғучилар оқуйду. Республикида булардин башқа 140 оттура мутәхәссислик вә 27 алий оқуш жайлири бар. Әгәр Франциядә һәр бир 10 000 адәмгә 36 вә Италиядә 32 алий оқуш жайлириниң студентлири тоғра келидиған болса, Қазақстанниң һәр бир 10 000 адимигә алий оқуш жайлириниң 75 студенти тоғра келиду. Қазақ ССРниң нурғунлиған илмий-тәкшүрүш мәһкимилиригә егә болған Пәнләр академияси бар.

Қазақ хәлқиниң әдәбияти билән сәнъити совет дәвридә наһайити тәрәққий әтти. Республикида һәр жили 700 түрлүк намлиқ китап, 373 гезит вә 15 журнал нәшир етилиду. Миллий опера,

драма вә балет театри қурулди. Қазақ хәлқи арисидин язғучилар, шаирлар, композиторлар, артистлар йетилип чиқти, буларниң намлири пәқәт Совет Союзидила әмәс, бәлки униң ташқирисидиму мәлум.

Соал һәм тапшуруқлар.

1. Қазақ ССРниң физикилиқ хәритиси билән хәлқиниң зичлиғи тоғрисидики хәритидин пайдилинип, республика территориясидә хәлқиниң тәкши орнашмиғанлиғиниң сәвәвини ейтип бериңлар.
2. Қазақ ССРи хәлиқлириниң миллий тәркивини ейтип бериңлар.
3. Қазақстанниң һәр хил қисимлирида йеза хәлқи орнашқан җайларниң қандақ өзгичиликлири бар?
4. Совет һакимийити жиллирида шәһәр хәлқи билән йеза хәлқиниң нисбити қандақ өзгәрди?
5. Шәһәрләр республикиниң территорияси бойичә қандақ җайлашқан вә буниң сәвәви немә?
6. Хәритидин хәлқи 100 миңдин ашидиған шәһәрләрни тепиңлар.
7. Совет дәвридә қазақ хәлқиниң мәдәнийитидә қандақ өзгиришләр болди?

ҚАЗАҚ ССРниң ХӘЛИҚ ЕГИЛИГИ

УМУМИЙ ХАРАКТЕРИСТИКА

Қазақстан — Совет Союзиниң асасий экономикилиқ районлириниң бири. Униң санаити билән йеза егилигиниң муһим саһалириниң умумий союзлуқ әһмийити бар.

Қазақ ССР санаити рәңлик вә қара металл рудилирини, көмүр, нефть вә химиявий хам әшияларни, шундақла рәңлик вә қара металлургияни, машина ясашни, электр энергиясини вә истемал қилинидиған һәр хил нәрсиләрни ишләп чиқиришни өз ичигә алиду.

Республикиниң көп саһалиқ йеза егилиги нурғун данлиқ ашлиқ деханчилиғи вә қиммәт баһалиқ мәдәний өсүмлүкләрни териш билән, гөш-жуң вә гөш-сүт йетиштүрүштә яхши тәрәққий әткән чарвичилиқ билән биллә жүргүзүлиду.

Қазақ ССРниң хәлиқ егилиги Совет һакимийити жиллирида тониғусиз дәрижидә өзгәрди. 1961-жилғичә санаәт революциядин илгәрки дәрижисидин 57 һәссә дегидәк ешип кәтти. Терилғу мәйдани йәттә һәссидинму көпирәк өсти; шундақла малниң умумий сани, болупму қой билән өшкиниң сани өсти. Мошу жиллар ичидә Қазақстанниң транспортиму наһайити өсти. Төмүр йолларниң умумий узунлуғи бәш һәссидин көпирәк ашти.

Хәлиқ егилигиниң барлиқ саһалириниң гүрүлдәп тәрәққий етиши, республикида илгири-кейин болуп көрүлмигән ички иқтисадий алақиниң өсүши билән биллә маңди. Қазақ ССРниң

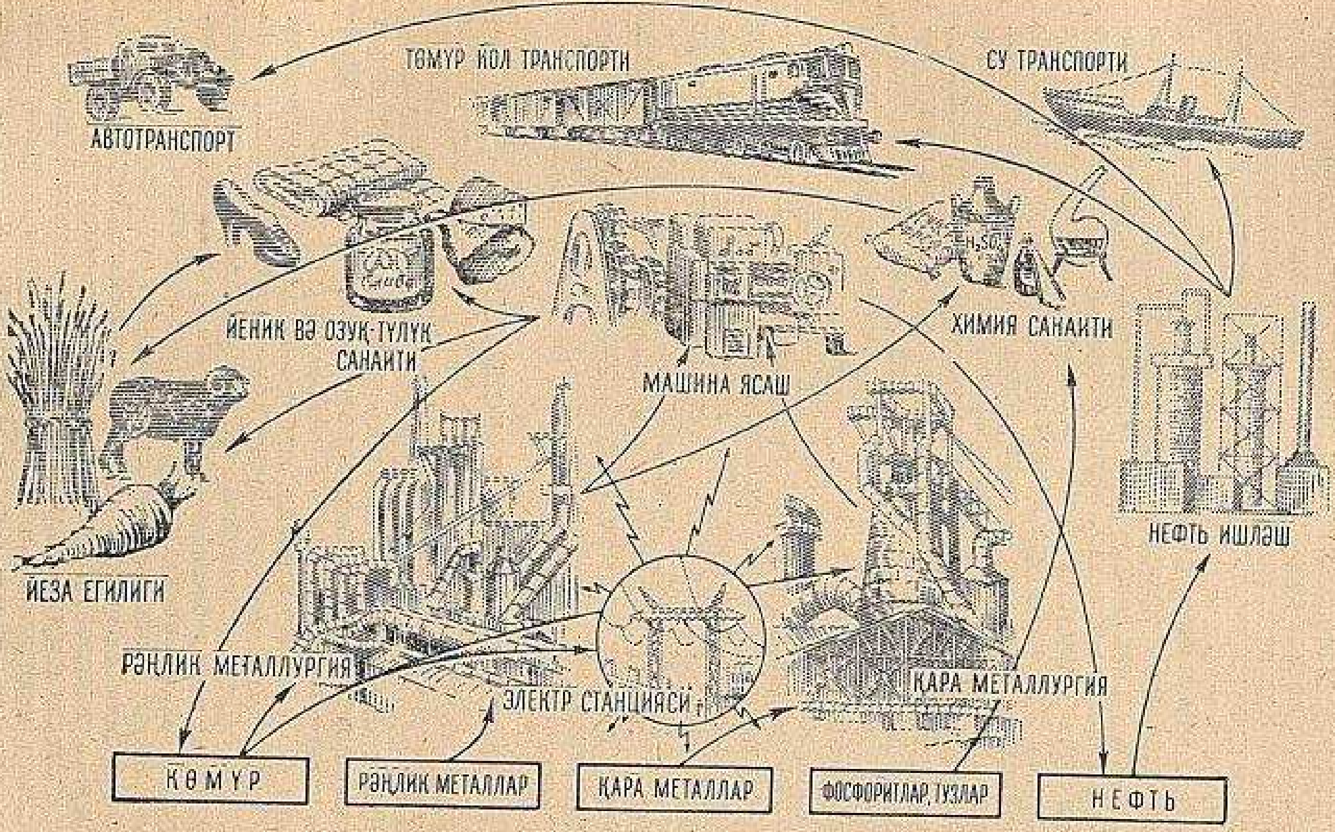

Қазақстанниң ишләп чиқириш жайлириниң бағлинишиниң схемиси.

йеза егилиги билән қайта ишләш санаити арисида айрим ихтисадий районлар билән санаәт мәркәзлири арисида мустәһкәм алақә орниди. Қазақстанниң умумий союзлуқ вә хәлиқ ара әмгәк тәхсиматидики ролиму түп асасидин өзгәрди. Революциядин авал Қазақстан асасән жуң, терә, гөш, яғ, белиқ вә туз билән тәмин етиш ролинила атқуруп туратти. Һазир Қазақстан елимизниң башқа районлириға чарвичилиқ мәһсулатидин башқа таш көмүр, нефть, рәңлик вә аз учрайдиған металларни, хромит, марганец, фосфорит оғутлирини, әйлигән териләрни, ашлиқ, қәнт вә башқиларни бериду. Уруштин кейинки жилларда Қазақстан Уралнн, Сибирьни, Оттура Азияни вә елимизниң Европа қисминиң айрим районлирини — автомат-пресслири, әң йеңи тағ-кан, металлургия санаитиниң җабдуқлири вә газ тазилайдиған аппаратурилар һәм башқа җабдуқлар билән тәмин етидиған болди. Һазир Қазақстанниң металл ишләш санаитиниң мәһсулати Румынияга, Польшиға, Болгарияга, Хитай Хәлиқ Республикисиға, Моңғул Хәлиқ Республикисиға вә башқа хәлиқ демократия әллиригә экспорт қилиниду.

Йәттә жиллиқ план бойичә республикиниң хәлиқ егилигигә 116—119 миллиард сом ақча сәрип қилиниду, бу Совет һакимийити барлиқ жилларда сәрип қилған хираҗәттин 23 миллиард сом көп демәкдур. Бу Қазақ ССРниң санаитини йәттә жил ичидә (1959—1965-ж.) 270 процент өсүшини тәмин етиду, бу өсүш Совет Союзи бойичә 80 процентни тәшкил қилиду.

Йәттә жиллиқ планниң орунлиниши нәтиҗисидә Қазақ ССРниң СССР хәлиқ егилигидики экономикилиқ әһмийити наһайити өсиду.

ЕҒИР САНАӘТ ГЕОГРАФИЯСИ

ЭНЕРГЕТИКА

Қазақ ССРниң энергетикилиқ егилигидә таш көмүр, нефть чиқиришниң вә электр энергиясини ишләп чиқиришниң әһмийити наһайити чоң.

Көмүр санаити. Қазақстанда көмүр һәммила йәрдә учришиду. Көмүр канлириниң әң чоңлири Қарағанда, Екибастуз райони билән Қостанай облусида.

Қ а р а ғ а н д а бассейни — республикиниң асасий көмүр канидур. У коксланидиған көмүр чиқириш җәһитидин СССР бойичә Донбасс билән Кузбастин кейин үчинчи орун алиду.

Қарағанда бассейни Мәркизий, Шималий вә Җәнубий Қазақстанни, шундақла Җәнубий Урал (Магнитогорск комбинати) билән Оттура Азияни йеқилғу билән тәмин қилиду. Қарағандида көмүр чиқириш ишлири кәң түрдә механикилаштурулған. Хаңларда тағ-кан комбайнлири пайдилинилиду, көмүрни очуқ

усулда колап чиқиридиған жайларда — күчлүк экскаваторлар қоллинилиду. Йәттә жиллиқ ичидә 20 йеңи көмүр ханлири вә бир қанчә разрезлар ишқа қошулиду.

Екибастуз бассейни — әһмийити жәһитидин Қарағандидин кейин иккинчи орун алиду. Екибастуз Павлодарниң ғәрбий-жәнубий тәрипигә жайлашқан. Бу йәрдә көмүр йәр үстигә йеқин, наһайити келин қатлам (7 метрдин 120 метрғичә) болуп ятиду, шуниң үчүн уни қезип елиш ишлири пүтүнләй очуқ усулда ишлиниду. Һазир бу бассейнида чоң

икки көмүр разрези ишқа киришип вә булардинму чоңирақ бири йәнә селиниватиду. Екибастузниң көмүри көпирәк Уралниң электр станциялиригә, шундақла Шималий Қазақстан билән Шәрқий Қазақстанға әвәтилиду.

Майкубен көмүр канинимму (Екибастузниң әтрапида) кәлгүси наһайити чоң. Қоңур көмүр канлириниң запаси йеқидин Қостанай облусидики Күшмурун кани алаһидә көзгә челиқиду.

Құрашасай билән Берчугурда (Ақтөбе облуси), Ленгердә (Чимкәнтниң йенида) вә башқа жайларда йәрлик еһтияж үчүн аз миқдарда көмүр чиқирилип туриду.

Нефть санаити. Әгәр көмүр канлири республикимизниң барлик йәрлиридә дегидәкла учришидиған болса, нефть канлири пәкәт Гурьев билән Ақтөбе облуслиридила бар. Бу йәрдә, сусиз чөлдә, Қазақстанниң асасий нефть чиқидиған райони — Э м б а нефть бассейни жайлашқан.

Эмба нефти сапасиниң жуқури болуши билән пәриқ қилиниду. Бу нефтьтин жуқури октанлиқ бензин вә қиммәт баһалиқ машина майлирини чиқириду. Лекин нефть чиқидиған йәрләр бирбиридин толиму жирақ, шуңлашқа бу әһвал ишни қийинлаштуруп, нефть ишләп чиқириш ишини қиммәтлитиду.

Революциягичә Эмба бассейнида пәкәт иккила нефть кәсип орни — Доссор билән Мақат бар еди. Һазир ондин көпирәк — Искине, Сағиз, Шубаркудуқ вә башқа нефть кәсип орунлири бар. Нефть кәсип орунлири үчүн керәклик су, водопровод арқилиқ Урал дәриясидин кәлтүрүлиду. Бассейнидики нефть кәсип орунлириниң һәммиси бир-бири билән нефть проводлири арқилиқ вә Гурьев — Орск (800 *км*) магистраллиқ нефть проводи билән қошулған. Бу нефть проводлири арқилиқ нефть Орск билән